

تدریس اثربخش و اثربخشی تدریس رویکرد فرهیختگی

تألیف:

دکتر هادی پورشافعی

(دانشیار دانشگاه بیرجند)

دکتر لیلا سجادی

(مدرس دانشگاه بیرجند)

ناهید آرین

(کارشناس ارشد و دبیر آموزش و پرورش بیرجند)

پورشافعی، هادی -	سرشناسه
تدریس اثربخش و اثربخشی تدریس؛ رویکرد فرهیختگی ۱ تألیف هادی پورشافعی، لیلا طالبزاده، ناهید آرین.	عنوان و نام پدیدآور
بیر جند، انتشارات دانشگاه بیر جند، ۱۳۹۶.	ناشر
۲۹۶ ص. : مصور، جدول، نمودار.	مشخصات نشر
انتشارات دانشگاه بیر جند، شماره نشر ۲۴	مشخصات ظاهری
۹۷۸-۶۰۰-۹۶۳۴۶-۵-۱	شابک
تدریس اثربخش.	موضوع
معلمان - اثربخش	موضوع
تدریس - روش شناسی	موضوع
طالبزاده لیلا، نویسنده همکار.	شناسه افزوده
آرین، ناهید، نویسنده همکار.	شناسه افزوده
LB۱۰۲۵/۳/پ۹۵ت۴۴:۱۳۹۶	رده‌بندی کناره
۳۷۱/۱۰۲	رده‌بندی دیوید

انتشارات دانشگاه بیر جند

خدمات نشر: انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد

مشهد، میدان آزادی، پردیس دانشگاه، سازمان مرکزی جهاد دانشگاهی

ص.پ. ۹۱۷۷۵-۱۳۷۶ تلفن: ۳۸۳۲۳۶۷ دفترپخش: ۳۸۴۲۲۳۰

www.jdmppress.com

info@jdmppress.com

تدریس اثربخش و اثربخشی تدریس؛ رویکرد فرهیختگی

تألیف: دکتر هادی پورشافعی، دکتر لیلا طالبزاده، ناهید آرین

واژه‌پرداز هاشمی نجفی

چاپ اول ۱۳۹۶ / ۲۰۰ نسخه / شماره‌ی نشر ۲۴

ISBN: 978-600-96346-5-1

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۶۳۴۶-۵-۱

کلیه‌ی حقوق نشر برای ناشر محفوظ است.

قیمت: ۲۲۰.۰۰۰ ریال

فهرست

۲۱	فصل ۱. تدریس اثربخش
۶۵	فصل ۲. اثربخش تدریس، انگیزه در کلاس
۱۰۱	فصل ۳. اثربخش تدریس، تعلیم و تربیت و تدریس سؤال محور
۱۵۵	فصل ۴. اثربخشی تدریس از سؤا محوری به یادگیری مداوم
۱۸۵	فصل ۵. از آموزش و یادگیری مداوم به هیئتگی

فهرست تفصیلی

۱۷	مقدمه
۲۱	فصل ۱. تدریس اثربخش
۲۲	مقدمه
۲۳	اثربخشی، ویژگی های مدارس و معلمان اثربخش
۳۹	کیفیت و تنوری انتخاب
۴۱	تدریس اثربخش در نظام آموزش
۴۲	تدریس اثربخش: مطالعه مبانی نظری
۴۶	چرخش هایی از سنتی به کیفی
۴۸	عوامل مؤثر در تدریس اثربخش
۴۹	مهارت ها و کیفیت تدریس
۵۰	ارتباط مدرس و فراگیران
۵۲	روابط محترمانه میان مدرس و فراگیر
۵۳	مشاوره دادن
۵۳	رعایت عدالت

۵۳	 مشارکت دادن فراگیران در یادگیری
۵۴	 موقعیت زمانی کلاس
۵۴	 ارزشیابی
۵۵	 دریافت بازخورد از فراگیران و ارائه بازخورد به آنها
۵۵	 رسانه‌های آموزشی
۵۶	 حضور فراگیران در کلاس‌های درس
۵۶	 زمینه و موقعیت
۵۶	 باورهای هستی‌شناختی
۵۷	 الگوهای تدریس اثربخش
۵۹	 الگوهای تعالی مدرسه
۶۲	 نتیجه‌گیری
۶۵	فصل ۲. اثربخشی تدریس انگیزه در کلاس
۶۶	 مقدمه (اهمیت موضوع انگیزه)
۶۶	 تعاریف انگیزش
۶۹	 انگیزه و انگیزش
۷۰	 تأثیرات کلی انگیزش
۷۰	 منابع انگیزش
۷۳	 رویکردهای نظری به انگیزش
۷۶	 عوامل مؤثر بر انگیزش
۷۷	 ویژگی‌ها و کارکرد معلم و انگیزش
۸۹	 متغیرهای مربوط به جو کلاس
۹۱	 متغیرهای آموزشی و انگیزش
۹۲	 کاربردهای انگیزه درونی و افزایش آن
۹۴	 الگویی برای افزایش انگیزش
۹۴	 هفت پرسش بنیادی درباره انگیزش
۹۶	 یک تجربه از کشور دانمارک
۹۸	 نتیجه‌گیری
۹۹	فصل ۳. اثربخشی تدریس، تعلیم و تربیت و تدریس سؤال‌محور
۱۰۰	 مقدمه
۱۰۱	 رسالت تعلیم و تربیت، معطوف به تغییر نقش معلم
۱۰۴	 تفکر جانبی
۱۰۶	 کنجکاوی، پایه تربیت در سال‌های نخست زندگی

۱۰۹	نقش محیط
۱۱۰	قدرت آموزش و تشویق کنجکاوی
۱۱۱	جربایی و ضرورت سؤال محوری در یادگیری
۱۱۶	تفکر و پرسشگری در اسلام
۱۱۷	چرخه یادگیری با محور پرسش
۱۱۸	نگاه دیویی و رویکرد مسأله محوری
۱۳۱	تأثیرات دیدگاه دیویی
۱۳۶	تفکر انتقادی راهبردی در تربیت و یادگیری سؤال محور
۱۳۷	اصول تعلیم و تربیت سؤال محور
۱۴۰	ایجاد نگرش مثبت به موضوع درسی و یادگیری
۱۴۱	راهبردهای سؤال محوری
۱۴۵	شیوه های علمی تقویت تعلیم و تربیت سؤال محور
۱۴۹	موقعیت مطلوب آموزشی در تربیت سؤال محور
۱۵۱	نتیجه گیری
۱۵۳	فصل ۴. اثربخشی تدریس، در سؤال محوری به یادگیری مداوم
۱۵۴	مقدمه
۱۵۶	راهکار نخست: گذر از «یاددهی» به «یادگیری»
۱۵۸	راهکار دوم: تحول در روش های تدریس
۱۶۰	راهکار سوم: تقویت انگیزه های دانش آموزان در جریان یادگیری
۱۶۲	راهکار چهارم: تقویت یادگیری مشارکتی
۱۶۶	راهکار پنجم: رشد خلاقیت در فرایند یادگیری
۱۷۲	راهکار ششم: توجه به آموزش و بهسازی کارکنان سازمان به ویژه معلمان و بود به حرفه ای آنان
۱۷۴	راهکار هفتم: تحول در سازمان دهی برنامه های درسی
۱۷۵	راهکار هشتم: تنوع بخشی به منابع و مآخذ مورد مطالعه دانش آموزان
۱۷۶	راهکار نهم: ارتقای مقوله هنر و زیباشناسی در برنامه درسی و تدریس
۱۷۸	راهکار دهم: رشد تخیل و آینده نگری
۱۸۰	سواد اطلاعاتی در عصر جدید
۱۸۱	نتیجه گیری
۱۸۳	فصل ۵. از آموزش و یادگیری مداوم به فرهیختگی
۱۸۴	مقدمه (رسالت تربیت و چند پرسش)
۱۸۶	نقش ارزش ها

۱۸۸	فرهنگی
۱۹۲	مراتب معرفت آدمی، معطوف به رشد معنوی
۱۹۳	نگاهی به جایگاه پیامبر و سلوک وی
۱۹۶	خودشناسی و خداشناسی، هنر و دستاورد بزرگ تربیت
۲۰۰	سقراط و تربیت
۲۰۱	مقام گفتگو در اندیشه سقراط
۲۰۴	مناعت طبع سقراط
۲۰۶	نگاهی به بحرها و حالتش های انسانی
۲۰۸	غایت و آرمان تربیت
۲۱۰	نگاه تحلیلی درباره گرا به تربیت
۲۱۳	اهداف تربیت
۲۱۶	رشد و تعالی اخلاق، مسیر و مقصد تربیت
۲۱۶	نگاه کانت
۲۱۹	تربیت و صلح
۲۱۹	رشد و تعالی اخلاقی در نظام آموزشی
۲۲۲	فرایند تحول و تعالی معرفت انسان
۲۲۵	سطوح معرفت انسان
۲۲۵	الف) مرحله ای آگاه شدن
۲۲۶	ب) مرحله ای با فرهنگ شدن
۲۲۷	مفهوم فرهنگ و جایگاه آن
۲۳۱	مشخصات فرهنگ
۲۳۲	وظایف نظام آموزشی و مدرسه در قبال فرهنگ
۲۳۹	پویایی فرهنگ و نقش تربیت
۲۳۰	فرهنگ و مسائل جامعه
۲۳۲	فرهنگ یادگیری
۲۳۹	پرورش خصوصیات فرهنگی و نقش مدرسه
۲۴۰	نقش الگوها و روش های یاددهی-یادگیری در پرورش ویژگی های مطلوب فرهنگی
۲۴۳	حرفه تلقی کردن تربیت و فرهنگ
۲۴۵	برنامه درسی زنده
۲۴۶	ج) مرحله ای رها شدن
۲۴۹	د) مرحله ای خود-شکوفاشدن
۲۵۰	ویژگی های افراد خود-شکوفا

۲۵۱	سلامت روان و خود-شکوفایی
۲۵۴	ه) مرتبه ربوبیت، فراتر از خود-شکوفایی
۲۵۷	انسان عقلایی و انسان ایمانی
۲۵۹	عقل و ایمان
۲۶۱	ابعاد تعهد، معطوف به ارزش‌های اخلاقی
۲۶۳	نمونه‌هایی از مناسبات و بنیان‌گذاران آن
۲۶۳	الف) مدارس رشدیه
۲۶۵	ب) جبار باغچه‌بان
۲۶۶	ج) مدرسه البرز (کالج آمریکایی تهران)
۲۶۹	د) مدرسه علم و فن کان
۲۷۲	ه) مدرسه شوکیه بیرجند
۲۷۴	سخن پایانی فصل
۲۷۷	منابع و مآخذ

مقدمه

جوامع به‌ویژه جوامع توسعه‌یافته برای نظام‌های آموزشی خود اعم از آموزش و پرورش و آموزش عالی، سرمایه‌گذاری‌های چشمگیر معنوی و مادی می‌نمایند، زیرا آنان به‌خوبی دریافته‌اند که تعلیم و تربیت، نماینده استفاده از توانمندی‌های فعلی و نیز آینده جامعه است. آنان از تربیت انتظار والایی دارند و بدان امیدها بسته‌اند، تربیت برای آنان به ضرورت که فوریت است. این انتظارات ضمن آنکه ناشی از ارزش‌ها و آرمان‌های جامعه است. بی‌انگیز آ. ن. ها، اهداف، انتظارات و نیازهای آن جامعه نیز می‌باشد. تحقق آرمان‌ها مستلزم عزم ملی و تلاشی جمعی در عرصه تربیت است تا نظام آموزشی و تربیتی بتواند به اهداف و مقاصد، جامعه عمل پیوشاند. باید اذعان نمود که تربیت نتوان تلاش عام بشری، بسیار گسترده و عوامل تأثیرگذار آن بی‌شمار است. اما به‌طور خاص در بین همه موقعیت‌ها و عوامل، افراد تربیتی، بخش اعظم کشش‌ها و کوشش‌های پرورشی و آموزشی در موقعیت‌های تدریس و کلاس درس، رخ می‌دهد. فرایند آموزش در شرایط رسمی از تعامل مؤلفه‌هایی مانند مدرسه، کلاس، معلم، یادگیری، موضوع تدریس و محتوا، ابزار و فرایند یادگیری است. ضمن اذعان به اینکه یادگیری و تربیت محدود و منحصر به کلاس‌های درس نیست، این پرسش قابل طرح است که تلاش‌های تربیتی که در موقعیت‌ها گوناگون (اعم از رسمی یا غیر رسمی، آگاهانه و یا ناآگاهانه) روی می‌دهد، معطوف به چیست و باید ناظر به کدام اهداف باشد؟ اوقات فراغت در نظام‌های مختلف آموزشی اعم از مدرسه و دانشگاه و در موقعیت‌های کلاس درس چگونه سپری و تدریس، دستور آن چیست؟ این سخن گران‌مایه بروتر، صاحب‌نظر تربیتی را باید یادآور شد که «ما چه می‌کنیم وقتی که اوقات دانش‌آموزان [دانشجویان] را تحت عنوان مدرسه [دانشگاه] پر می‌کنیم؟». آیا فعالیت‌های آموزشی و تربیتی اثربخش است؟ ملاک و معیار آن چیست؟ حاصل و دستاورد تلاش‌های تربیتی چیست؟ پاسخ‌گویی اینکه انتظار است فعالیت‌ها اثربخش باشد. اثربخشی ازجمله مفاهیمی است که از آن معانی گوناگون استفاده شده است، در نتیجه باید «تدریس و یادگیری اثربخش» و «اثربخشی تدریس و یادگیری» ایجاد، تقویت و توسعه یابد. اما منظور از این مفاهیم چیست؟ پیش فرض این کتاب آن است که خواننده محترم درک و دریافت روشنی از مفاهیم مختلف «تربیت» ماهیت و فلسفه آن، «یادگیری»، «نظریه‌های یادگیری»، ماهیت «آموزش» و «تدریس»، «نظریه‌ها»، «الگوها»، «راهبردها» و «روش‌های آموزش و تدریس داشته باشد.

منظور از «تدریس اثربخش» بیان شاخصه‌ها و معیارهای آن است که در راستای تبیین آن این پرسش مطرح است که معیارها و شاخصه‌های یادگیری و آموزش مؤثر چیست؟ در این موضوع صاحب‌نظران تربیتی یادگیری

معیارهای گوناگون را ارائه نموده‌اند، اما «اثربخشی تدریس» به‌عنوان مفهومی مستمر و مداوم نیز نیازمند تأمل است که باید عوامل و کارکردهایی را مطرح نظر قرار داد که استمرار و به‌یویی، خصلت همیشگی و پایدار آن باشد. اثربخشی تدریس، مستلزم کنش‌های پویا است. توسعه و تعمیق «انگیزه» در فرایند یاددهی-یادگیری یکی از آنها است. همچنین در فرایند خطیر تربیت و یادگیری، «پرسش-محوری» و همچنین دوام و تداوم آموخته‌ها «یادگیری مداوم» است. آیا آموخته‌های دانش‌آموزان منحصر به مدرسه و کلاس درس است یا آنان شوق و انگیزه یادگیری در خارج از مدرسه (یادگیری مداوم) را دارند؟ و درنهایت ثمره تربیت و مقصد و «آرمان تربیت» کدام است؟ تربیت، چگونه انسانی را باید پروراند؟ این همه کوشش‌ها و هزینه‌های معنوی و مادی که صرف آفرینش و پرورش می‌شود به چه نتایجی باید منجر گردد؟ آیا انتظارات جامعه از دستگاه پرهنر و درعین حال، نیرنگدار نظام تربیتی برآورده می‌شود؟ مطلوب و بایسته نظام آموزشی چه باید باشد؟ پرسش اول آن است که تدریس اثربخش چیست و چه ماهیت، شاخص‌ها و معیارهایی دارد؟ بررسی چنین پرسش‌هایی از مباحث فصل اول کتاب است. در این‌تألیس اثربخشی تدریس که دلالت بر استمرار و پویایی دارد، یعنی منوط به آن است که تربیت و یادگیری باید بتواند در فراگیران انگیزه ایجاد کند (فصل دوم)، پرسش محور باشد (فصل سوم)، موجب تقویت یادگیری مداوم گردد (فصل چهارم) و درنهایت موجب رشد و تعالی یادگیرندگان به‌عنوان هدف اصلی تربیت شود، یعنی آنچه ما آرمان و غایات تربیت است که تربیت انسانی فرهیخته و فراتر از آن انسانی ربوبی است (فصل پنجم). این پرسش‌ها بیادای قابل طرح است: در تربیت چگونه انسانی باید پرورده شود؟ مقصد و مقصود نهایی تربیت چیست؟ در نتیجه اگر تربیت باید به اهداف متعالی خود نائل آید، می‌توان از منظر اثربخشی بااهمیت دانست. با رویکرد و نگاه معطوف به فرهیختگی، باید تصریح نمود که تربیت باید انسان کامل بیافریند، باید همه قوای خلاق انسان را پرورش دهد و در پیچه ذهن و ضمیر وی را به مناظر خوشایند و آموخته جهان بگشاید. هدف آن است که با توجه به ابعاد جسمانی، عقلانی، اجتماعی، عاطفی انسان و به‌ویژه اخلاقی، بتوانیم برخورد همان‌گونه مسلط باشیم که بر دنیای خارج مستقیم برای پیوند عقلی و جسمی خود بهترین راه را برگزینیم و بدانیم که چگونه باید، ادب را با فرهنگ و حکمت با علم بیامیزیم. براین اساس، حسن ختام و پایانی فصل کتاب و در مدل ارائه‌شده فراتر از «خود-آگاهی»، «بافرهنگ‌شدن»، «رهاشدن» و «خود-شکوفایی» و در متعالی‌ترین جلوه‌اش، درجه و مقام ارزشمند «ربوبیت» در تربیت است. درجه‌ای که آرمان و ثمره حقیقی کوشش نظام‌های تربیتی است. انتظار نهایی از فرایند پیچیده تربیت «فرهیختگی» و از آن فراتر مقام «ربوبیت» به‌عنوان آرمان تربیت است. اگر «آموزش» و «تدریس»، ابزاری در خدمت «یادگیری» و یادگیری معطوف و ابزاری در خدمت «تربیت» است در نتیجه آرمان تربیت، بس والا و ارجمند است و آن رشد همه‌جانبه انسانی، بالندگی، فرهیختگی و تعالی اخلاقی است. به‌طور خاص، اندیشه تربیت اسلامی و ارتقا به مقام ربوبیت آدمی، کمال انسانی است. از این منظر، تربیت به‌عنوان یک اقدام ایمانی، باید انسان کامل بیافریند. انسانی که فکر را متوجه مسائل برگزیده نماید، هدف‌های خوب انتخاب کند و

خصلت‌های فرهیختگی را در خویشتن تقویت و به مقام و قرب خداوندی (ربوبیت) نائل گردد. هیچ سیر مطالعاتی پرشورتر از صعود به قله حکمت و دانش تربیت و هیچ سیاحتی پرهیجان‌تر از پروازهای فکری و فلسفی در حوزه تربیت نیست. اصولاً بین فلسفه، تربیت و انسان، پیوندی وثیقی وجود دارد. تربیت، از دستاوردهای ارزشمند بشری است، باید با ذهنی روشن و قلبی مشتاق به تماشای بزرگ‌ترین و جذاب‌ترین رخداد زندگی انسان پرداخت. به تربیت، وقتی نگاه مثبت باشد و خوب هدایت شود، می‌تواند به پیروزی‌های معنوی نائل آید و آدمی را از ظلمتکده خاکی و تجارت‌پیشگی به سوی کمال انسانی یعنی به سوی عشق و حکمت رهنمون گردد. رسیدن به این مقاصد متعالی (فرهیختگی)، در گرو فهم و درک مفاهیم و معانی آن است.

لازم می‌دانم سیاست‌گذاری صمیمانه خود را به همکاران محترم علمی دکتر یوسف رضاپور، عضو هیأت علمی دانشگاه بریز، دکتر صمد ایزدی، عضو و دانشیار دانشگاه مازندران و دکتر محمدرضا اسدی یونسی، عضو هیأت علمی دانشگاه بیرجند که با نقد و نظر عالمانه موجب ارتقای این اثر شدند، ابراز کنم. از دانشجویان دوره‌های کارشناسی ارشد و دکتری که در کلاس‌های درس با نکته‌سنجی و بازخوردهای لازم بر غنای این کتاب افزودند نیز سپاسگزارم. مؤلفان همچنین مراتب سپاس خود را از معاونت و کارشناسان محترم پژوهشی (به‌ویژه آقای ناصر احمدی) و انتشارات دانشگاه بیرجند، و ویراستاری آقای مرتضی حسینی اسفاد که در مرحله‌ای از نگارش این اثر، بازخوانی متن را انجام دادند، اعلام می‌دارند. از مدیریت و همکاران انتشارات جهاد دانشگاه مشهد نیز قدردانی نموده و «فیق» را از خداوند متعال مسئلت می‌نماید.

ضمن ارج نهادن به همه همکاران و دانشجویان که با کلمات سازنده امکان نشر این اثر را فراهم نمودند، موجب امتنان خواهد بود، خوانندگان محترم، به نشانی hpourshafei@birjand.ac.ir و یا pourshafei@yahoo.com نظرات اصلاحی ارزشمند خود را ارسال نمایند تا با اصلاح و ویرایش کار، بر غنای مطالب افزوده شود. لازمه تحول، تلاش و کوشش فکری و تجربی است که می‌تواند توسعه یابد. امید است که مجموع مباحث این کتاب، مورد استفاده دانشجویان رشته‌های علوم انسانی و روان‌شناسی، دانش‌پژوهان، اعضای هیأت علمی، مدرسان و معلمان قرار گیرد. باید اذعان نمود که در سبک تزیینات، یادگیری و تدریس، افتخار، پیچیدگی‌ها و ظرافت‌هایی وجود دارد و در نتیجه خطاهایی در برداشته که این قام برکنار از آن نبوده است. به سروده مولانا، این پیر جان آگاه:

ما ندانستیم ما را غفو کن بس پراکنده که از ما رفت سخن
ما که کورانه عصاها می‌زنیم لاجرم قنبدیل‌ها را بشکنیم

وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ